

Пазарни стратегии за адаптиране на полупазарните стопанства с млечно направление

Доц. д-р МИМОЗА МЛАДЕНОВА
Доц. д-р ДИМИТЪР НИКОЛОВ
Доц. д-р ОГНЯН БОЮКЛИЕВ
Институт по аграрна икономика София
E-mail: dnik_sp@yahoo.com

Резюме: *Земеделските производители в Централна и Източна Европа (ЦИЕ), особено полупазарните стопанства (ППС), трябва да вземат множество решения, свързани с техните доходи. Често пъти ППС не са перспективни от икономическа гледна точка, но въпреки това продължават да съществуват. Причината за тяхната устойчивост е, че тези стопанства играят важна роля за селските домакинства от гледна точка осигуряването на храна по време на икономически кризи, включително и през преходния период от централна към пазарна икономика. Продължава дебата относно възможностите пред ППС за тяхното превръщане в рентабилни пазарни стопанства. Целта на статията е да изследва състоянието и перспективите за развитие на полупазарните говедовъдни стопанства с млечна насоченост от гледна точка на тяхната стратегия за пазарна адаптация. Данните в статията се базират на задълбочено анкетно проучване, извършено в рамките на проекта „Социално-икономическа устойчивост на полупазарните стопанства” в Института по аграрна икономика. Извършен е и икономически анализ на стопанствата от гледна точка на техните възможности за трансформиране в пазарни стопанства по следните показатели: брой крави, средна млечност; средна изкупна цена на млякото; производителност на труда, променливи разходи, брутен марж и печалба.*

Ключови думи: *брутен марж, икономическа ефективност, полупазарни стопанства, пазарно диверсифициране*

Увод

Бъдещето на полупазарните стопанства винаги е важно за Общата селскостопанска политика на ЕС, особено от гледна точка на тяхната роля при запазване на селските общности. Те играят съществена роля в развитието на земеделието в пост социалистическите страни в Европа, като резултат от проведените в тези страни поземлени реформи. По принцип става дума за дребни земеделски стопанства, произвеждайки продукция за собствена консумация и ниско равнище на пазарно участие. Съществуват редица примери за това как специализирайки се в производството на определен продукт, тези стопанства могат да се интегрират в пазарните условия и да постигат добри икономически резултати. От една страна това изисква специални умения и знания от фермерите, както и достъп до платежоспособен пазар. Пиер-Корнет и Ауберт (Perrier-Cornet and Aubert, 2009) установяват, че малките френски ферми (до 40 IE), обикновено прилагат три стратегии за диверсифициране. Първата е свързана с разработване на „селския туризъм”, който включва освен хотелиерство и откриване на малки работилници и магазини. Втората стратегия е свързана с производството на високо качествени продукти, или такива с местни характеристики и третата стратегия комбинира земеделието с извън земеделска заетост.

Целта на статията е да се изследва състоянието и перспективите за развитие на полупазарните говедовъдни стопанства с млечна насоченост от гледна точка на тяхната стратегия за пазарна адаптация. Данните са базират на анкетно проучване, извършено в рамките на проекта „Социално-икономическа устойчивост на полупазарните стопанства”, в Института по аграрна икономика (ИАИ).

Извършен е и икономически анализ на стопанствата от гледна точка на техните възможности за трансформиране в пазарни стопанства по следните показатели: *брой крави, средна млечност; средна изкупна цена на млякото; производителност на труда, променливи разходи, брутен марж и печалба.*

Методически подход

Полупазарните стопанства имат да преодоляват три бариери за пазарна интеграция: *транзакционните разходи, неспособността*

да покриват стандартите за качество и непаричната полза от консумиране на собствено произведена храна. В контекста в новите страни членки на ЕС съществува и четвърта причина, а именно *производството на прясна храна в изолирани селски общини*. На първо място при транзакционните разходи имаме предвид разходите свързани с търсене на потенциални партньори, събиране на ценова информация, договаряне и разходи за сключване на договори. Тук също се включват и транспортните разходи, които са особено големи за фермерите в отдалечените райони.

Goetz (1992) показва, че транзакционните разходи намаляват цените, получени от земеделските производители като продавачи на селскостопанското производство и повишават цените на продуктите продавани от тях, когато купуват суровини, създавайки „ценовата група“, в която някои производители ги намират за нерентабилни като продават своята продукция, или купят суровини. Освен това, за купувачи по линията на транзакционните разходи, закупуването на определено количество продукция от много на брой дребни производители, ще бъдат значително по-високи, отколкото от малко на брой големи доставчици (Swinnen, 2005).

По тази причина кооперирането между полупазарните стопанства (ППС) е от основно значение за подобряване на техния достъп до пазарите. С опитите да се стимулира тяхната комерсиализация, трябва да се съсредоточат върху политики за намаляване на транзакционните разходи, чрез намаляването им за сметка на транспорта и насърчаване на кооперативните пазари. Все пак, въпреки значението на сътрудничеството в някои области, особено в новите страни членки, желанието на ППС да си сътрудничат официално е ниска.

Земеделските стандарти могат да действат като бариера пред ППС за тяхното участие на пазара. Земеделски стандарти могат да се прилагат за: *качество* (например органолептични и козметични), *безопасност на храните*, *автентичност и процес на производство* (напр. биологично) (Reardon, 2006). Традиционно, държавните органи въвеждат и налагат спазването на тези стандарти. Успоредно с тях частни стандарти, включително и международни споразумения, като например „GlobalGAP“, или такива специфични стандарти на купувача, стават все по-често използвани в международни супер маркетингови вериги за

доставка на храни. Въпреки че изключването на дребните производители, не се прави във всички случаи, разходите за получаване на сертификат може да се окажат възпиращи за тези, които имат труден достъп до кредити поради ограничени активи и/или скромни производствени обем. С увеличаване проникването на супер-маркети на пазара, делът на не сертифицираното производство намалява (Dries et al., 2004; Reardon, 2006), а в някои случаи изчезва напълно.

Третата бариера за ниското равнище на пазарно участие се състои в това, че някои производители могат да бъдат удовлетворени от това, че консумират храна произведена от самите тях. Ценовата информация, транзакционните разходи и земеделската политика нямат тежест при вземането на решения от тези фермери. Обикновено това са т. нар. градски фермери, които произвеждат земеделска продукция като хоби и те са важни за градско-селските взаимоотношения и са свързани с градската заетост. Те са ориентирани повече, към ползите от околната среда, отколкото от икономическа гледна точка.

Производството на мляко и преработващи мляко изисква големи инвестиции за закупуване на специфични активи (Henriksen, 1999). Като се има предвид, че млякото е силно нетраен продукт, то се преработва в производствените зони. Само преработено мляко се търгува на дълги разстояния, например под формата на сирене, масло и мляко на прах. Цените в различните пазари за млечни продукти могат да варират значително. Следователно, това е доста трудно и скъпо за отделния земеделски производител да получи точна информация на пазара (Hobbs, 2004). Земеделските производители, следователно и най-добрия може да преговаря по условията за продажба на млякото с преработватели и именно спецификата на активите за неговата преработка, отслабва техните позиции за договаряне.

Методологията на изследване е съставена от различни, но допълващи се методи на изследване. Данните за анализа са събрани на база задълбочено анкетно проучване извършено в рамките на проекта „Социално-икономическа устойчивост на полупазарните стопанства“ в Института по аграрна икономика (ИАИ). То се проведе в район западно от столицата, обхващащ общините на Сливница и Драгоман. Въпросникът включва данни за икономическото състояние на стопанствата, маркетинга и участието в коопе-

ративни дейности. Информация за селскостопанските разходи на ниво стопанство и приходите се анализират за изминалата стопанска година 2008-2009 г.

Брутният марж се използва за анализ и оценка на икономическите резултати на стопанството. Той се определя като разлика между стойността на brutната продукция и на променливите разходи, които варират в зависимост от размера на производството. В анализа на стойността на brutната продукция (brутния приход) се включва стойността на продажбите на мляко, както и на агнета (при овцете) и получените субсидии. Постоянните разходи за всяко едно стопанство са определени на база експертни оценки. За целта е използвана информация от изчислените brutни маржове и постоянните разходи за подобни земеделски стопанства (Н и к о л о в и кол., 2010).

При анализа на ефективността на стопанствата е използван показателя *производителност на труда*, който отразява новосъздадената стойност на един зает или на единица вложен труд. Този потказател се влияе от ресурсното състояние на стопанството, от техническото и технологичното развитие на производството от въведените иновации. Безспорно това са фактори, които влияят върху количеството на произведената brutна продукция. Важна е и ролята на работната сила, тъй като от нейната квалификация зависи използването и управлението на наличните в стопанството активи. Изхождайки от особеностите на селското стопанство производителността на труда се измерва със създадената brutна добавена стойност на един зает.

Описание на изследвания регион и на анкетната карта

Направеният анализ също така цели и да подпомогне потенциалната Местна инициативна група Сливница и Драгоман, която се реализира по проект на Програма „Лидер” от Програмата за развитие на селските райони (ПРСР). В рамките на този проект се предвижда изготвяне на стратегия за местно развитие през периода 2010-2013 г. и създаване на МИГ върху територията на двете общини. Характерно за тях са влошени демографски показатели, високи нива на безработица, преобладаване на добивни отрасли и полупазарно земеделие. Почти липсват високотехнологични производства, а инфраструктурната осигуреност като цяло не е на необходимото ниво. Един от основните проблеми

на земеделието в потенциалния МИГ, е влошената възрастовата структура на земеделските стопани. Малка част от тях са на възраст под 35, като по-голямата част са на възраст над 55 години. Друг проблем е ниското образователно и квалификационно равнище и недостатъчни икономически знания и управленски умения на земеделските производители. По-голямата част от стопаните не са преминавали през обучение и специализирана професионална подготовка.

Полупазарните стопанства са 68% от регистрираните земеделски производители (75% в община Драгоман и 59% в община Сливница). В говедовъдния сектор с млечна насоченост регистрираните земеделски производители са само 33% от стопанствата, като по експертни оценки те осигуряват 72% от произведеното мляко на територията на потенциалния МИГ. В регистрите на НВМС в двете общини има 3 272 броя говеда, в т.ч.: 2 175 бр. крави. От проведеното от потенциалния МИГ проучване става ясно, че около една трета са в стопанства с над 50 крави, в първа група или близки до изпълнението на изискванията за първа група пазарни стопанства. Останалите са в полупазарни или не пазарни стопанства. На територията на МИГ има приблизително 105 полупазарни стопанства с говедовъдна млечна насоченост. След 2010 г. пред тях стои проблема за реструктуриране на производството. В същото време те са производители на продукт с изключителна пазарна стойност - свежо прясно мляко, произведено в район с голяма екологична чистота. Над 90% от тяхната продукция се реализира полулегално в София или на място във фермата чрез директна продажба. На практика, над 65% от произведеното краве мляко е реализирано чрез директни продажби на крайния потребител.

Въпросникът за наблюдението обхваща следните *основни теми*: *административна информация за стопанството* (място, община, пощенски код); *характеристика на стопанството* (статут, тип на стопанството, местонахождение, преобладаващ релеф, членове на домакинството, трудова заетост и др.); *производствено-икономически резултати* (използвана земя от стопанството, налични животни по видове, отглеждани култури, производство и реализация на млякото и др. продукция, променливи разходи, стандартна разлика, дълготрайни активи по видове); *получени*

субсидии, мерки за подпомагане, по които са кандидатствали стопаните и трудностите, които са срещали при кандидатстване; *организации*, в които членува домакинството.

В структурно отношение въпросникът се състои от *три части*:

➤ **Демографски блок**, състоящ се от две групи въпроси: въпроси, отнасящи се до териториалното разположение на стопанството (община, пощенски код; въпроси, отнасящи се до характеристиката на стопанството (статут, тип, местоположение) и до характеристика на респондентите: възраст, пол, образование и др.

➤ **Обща информация**, включваща въпроси, свързани с размера на капитала, получени финансираня по различни програми и др.

➤ **Основна част**, съдържаща информация за използваните производствени ресурси - земя (собствена или арендувана), брой животни, трудови ресурси (собствени или наети), количество на реализираната продукция, цени на реализация, приходи и разходи и др.

Резултати и изводи

➤ *Производствено-икономическа характеристика на анкетираните говедовъдни стопанства*

В структурата на анкетираните стопанства основно са тези на физически лица. По отношение на типа, водещи са стопанствата, чиито собстве-

ниции са в трудоспособна възраст, която се движи в границите от 41 до 60 г. Над 90% от собствениците са без селскостопанско образование.

Анкетираните стопанства в основната си част се намират в границите на населените места. В тях работят предимно членове на домакинствата, в повечето случаи при пълна заетост. Наетите лица се използват най-вече като сезонни работници (при частична заетост). Извън земеделието членове на домакинствата работят основно в сферата на услугите (табл. 1).

Всички говедовъдни стопанства с млечна насоченост обработват земя - собствена и/или наета. Средният размер на земята, отнесена към едно животно, е различен и се движи в границите от 5 до 30 da на стопанство (табл. 2).

Структурата на културите е еднотипна. Отглеждат се предимно пшеница, ечемик и овес, които се използват за изхранване на животните. Използват се и ливади и пасища, които в повечето случаи не се обработват допълнително. Средният размер на използваната земя на една крава е 30 da, средният брой отглеждани крави е 6, средната млечност от крава е 4 167 l за изследваните стопанства. ДМА на стопанствата са представени от сгради (обори за отглеждане на животните), трактори и косачки, както и жилищни сгради.

Броят на млечните крави в отделните стопанства е посочен в табл. 3. Всички анкети-

Таблица 1

Table 1

Трудови ресурси / Labor Resources

Стопанства Holdings	Членове на домакинството Members of the household		Наети лица Employees	
	Пълна заетост Full employment	Частична заетост Partial employment	Пълна заетост Full employment	Частична заетост Partial employment
C-01/ S-01	-	2	2	-
C-02/ S-02	3	-	-	-
C-03/ S-03	2	2	-	-
C-04/ S-04	1	-	1	-
D-01/ D-01	2	-	-	-
D-02/ D-02	2	-	-	-
D-03/ D-03	1	2	-	-
D-04/ D-04	1	3	-	-
D-05/ D-05	1	1	-	-

Източник: Анкетно проучване по проект „Социално-икономическа устойчивост на полупазарните стопанства”, ИАИ, 2010.

Таблица 2

Table 2

Брой животни в едно стопанство и използвана земя на едно животно, da

Number of Animals in a Holding and Used Land per Cow, da

Стопанства Farms	Брой крави Number of cows	Брой овце Number of sheep	Използвана земя на една крава, da Used land per cow, da
C-01/ S-01	4	150	75
C-02/ S-02	6	-	33
C-03/ S-03	5	-	20
C-04/ S-04	4	-	25
Д-01/ D-01	10	-	30
Д-02/ D-02	5	-	30
Д-03/ D-03	10	-	35
Д-04/ D-04	3	60	14
Д-05/ D-05	8	-	5

Източник: Анкетно проучване по проект „Социално-икономическа устойчивост на полупазарните стопанства”, ИАИ, 2010.

рани млечни ферми, с изключение на една, се отнасят в 3-та категория. Основната порода, която се отглежда в анкетираниите стопанства е черно-шареното говедо. Възпроизводството на стадата става с телета собствено производство. Отглеждането на кравите е оборно-пасищно. Доенето се извършва с доилни агрегати. По-голяма част от стопанствата не притежават хладилни вани.

➤ Икономическа ефективност на стопанствата

В наблюдаваните стопанства има от 3 до 10 крави - средно 6 броя. Това са сравнително малки стопанства и по икономически размер отговарят на категорията полупазарни стопанства, с изключение на едно стопанство (C-01), което е с икономически размер - 5 ИЕ.

Постигнатата средна млечност в изследваните стопанства е около 4 167 l. Изключение правят две от стопанствата (C-04 и Д-05), при които млечността достига съответно 5 000 l и 6 000 l. Такава (около 4 000 l) е и средната млечност за страната, но тя не отговаря на възможностите и генетичните заложи на отглежданата порода - Българско Черношарено говедо.

Една от причините за тази ниска млечност е небалансираното хранене. Висока млечност се получава при хранене, съобразено с млечността на животните и балансирано с необходимите съставки.

В тази връзка важно значение при този вид стопанства има производството на собствени фуражи, тъй като през последните години, наред с повишаване цените на горивата, електроенергията и другите производствени фактори, се наблюдава и тенденция на поскъпване на фуражното зърно.

Използваната земеделска земя в тези стопанства е достатъчна по размер - средно 30 da на стопанство. Отнесена към едно животно, тя превишава значително нормативните изисквания (според които 10 da са достатъчни, за да се осигури изхранването на 1 крава). По-скоро е необходимо да се оптимизира структурата на отглежданите култури, като се потърси възможност за увеличаване дела на зърнените и зърнено-фуражните култури.

Изкупната цена на млякото е все още ниска. Тя е значително по-ниска от цената в Германия, Франция и Великобритания - трите най-големи производителки на мляко в ЕС. Изкупната цена на суровото мляко у нас е по-ниска и от тази в съседна Гърция. От друга страна, цената на млякото е свързана и с каналите на реализация. При продажба на изкупвателните организации, цената на 1 l краве мляко е от 0,35 до 0,45 лв., докато при директните продажби тя е съответно от 0,70 до 1,00 лв.

Постигнатата производителност на труда в отделните стопанства се различава съществено. Най-добри резултати по отношение на този

показател са постигнати в стопанството Д-03 - съответно 10 400 лв. на един зает и 13 733 лв. на един зает. При първата цифра (10 400 лв.) са взети приходите, получени от реализацията на млякото, а при втората (13 733 лв.) към получените приходи от реализацията е прибавена и субсидията.

По-високата производителност в това стопанство се дължи основно на две причини:

Първата е, че цялото произведено мляко се реализира като директна продажба при цена 0,80 лв./л. Втората причина е, че получената субсидия (директни плащания на дка), е една от най-високите. Не на последно място, влияние оказва и размерът на стопанството. Това е едно от малкото стопанства с 10 крави, а същевременно броят на заетите не превишава този в другите стопанства.

Сравнително висока производителност е постигната и в стопанствата С-01 (съответно 10163 и 11163 лв. на 1 зает), Д-05 (10575 и 10975 лв. на 1 зает) и Д-01 (6675 и 10341 лв. на 1 зает). Само за сравнение, производителността, получена в посочените четири стопанства превишава производителността, постигната във ферми със значително по-големи размери.

От данните се вижда, че стопанства с доста по-големи размери от проучваните, имат по-ниска производителност, въпреки че в тях съществуват възможности за по-високо технологично ниво на производство. Независимо от постигнатите резултати, производителността остава все още ниска особено в сравнение със страните от ЕС.

Променливите разходи на 1 л мляко са почти изравнени при всички наблюдавани стопанства.

Таблица 3

Table 3

Брой животни в едно стопанство и произведена продукция

Number of Animals in a Holding and Output

Стопанства Farms	Брой крави Number of cows	Брой овце Number of sheep	Средна млечност, l Average milk yield, l		Произведена продукция, l Output, l		В т.ч. за пазара, % For the market, %		Ср. цена за реализация на ед. прод., лв./l Average purchase price, BGN/l	
			Крави Cows	Овце Sheep	Крави Cows	Овце Sheep	Крави Cows	Овце Sheep	Крави Cows	Овце Sheep
С-01/ S-01	4	150	4000	110	16000	16500	94,00	100,0	0,70	1,00
С-02/ S-02	6		4000		24000		96,00	0,00	0,40	
С-03/ S-03	5		4000		20000		95,00	0,00		
С-04/ S-04	4		5000		20000		98,00	0,00	0,40	
Д-01/ D-01	10		4500		45000		99,00	0,00	0,45	
Д-02/ D-02	5		4000		20000		95,00	0,00	0,35	
Д-03/ D-03	10		4000		40000		98,00	0,00	0,40	
Д-04/ D-04	3	60	4000	100	12000	6000	92,00	90,00	0,40	1,00
Д-05/ D-05	8		4000		48000		98,00	0,00	0,45	

Източник: Анкетно проучване по проект "Социално-икономическа устойчивост на полупазарните стопанства", ИАИ, 2010.

Таблица 4

Table 4

Брой животни в едно стопанство и произведена продукция/Number of Animals in a Holding and Output

Стопанства Farms	Брой крави Number of cows	Брой овце Number of sheep	Средна млечност, l Average milk yield, l		Произведена продукция, l Output, l		За лично потребление, l For family consumption, l		За пазара, l For the market, l				Средна цена за реализация на ед. продукция, лв./l Average purchase price, BGN/l			
									На изкупни организации Milk processing companies		Директни продажби Direct sales		На изкупни организации Milk processing companies		Директни продажби Direct sales	
			Крави Cows	Овце Sheep	Крави Cows	Овце Sheep	Крави Cows	Овце Sheep	Крави Cows	Овце Sheep	Крави Cows	Овце Sheep	Крави Cows	Овце Sheep	Крави Cows	Овце Sheep
C-01 S-01	4	150	4000	110	16000	16500	1000		7500	4125	7500	12375			0,70	1,00
C-02 S-02	6		4000		24000		1000		1150		21850		0,40		1,00	
C-03 S-03	5		4000		20000		1000		0		19000		0,30		1,00	
C-04 S-04	4		5000		20000		500		18915		585		0,40		1,00	
D-01 D-01	10		4500		45000		500		44500				0,45			
D-02 D-02	5		4000		20000		1000		19000				0,35			
D-03 D-03	10		4000		40000		1000				39000				0,80	
D-04 D-04	3	60	4000	100	12000	6000	1000	600			11000	5400			0,80	1,00
D-05 D-05	8		4000		48000		1000		47000				0,45			

Източник: Анкетно проучване по проект „Социално-икономическа устойчивост на полупазарните стопанства”, ИАИ, 2010.

Те са от 0,30 до 0,37 лв./l. Обяснението за получаването на този резултат е, че средната млечност, посочена от стопанствата е близка. В шест от стопанствата тя е 4000 l, а в останалите три тя е 4500, 5000 и 6000 l.

От друга страна, разходите за производство също не се отличават съществено, особено тези за фураж, а те заемат основен дял. Причината за това е, че тези стопанства произвеждат основната част от фуражите си, а разходите на произвежданите фуражи в отделните стопанства са близки.

Печалбата, реализирана в отделните стопанства, се различава съществено. В някои от тях тя е отрицателна (т.е. не е реализирана печалба). Това са стопанствата С-04, Д-02 и Д-05, които са реализирали загуби в следния размер: при първото стопанство - 1 515 лв., при второто - 2 130 лв. и при третото - 2 120 лв. Основната причина е, че това са стопанства, които имат най-ниски приходи (особено първите две - С-04 и Д-02).

Ниските приходи, получени в посочените стопанства, са обусловени от два основни фактора. Първият е свързан с реализацията на полученото мляко. Данните от табл. 4 показват, че и при трите стопанства почти 100% от млякото (при първото 97%, а при останалите две 100%), е продадено на изкупвателни организации при цени съответно 0,40 лв., 0,35 лв. и 0,45 лв. за литър. Безспорно е, че при тези цени не могат да се очакват високи приходи. Вторият фактор, който влияе на приходите, е свързан с получените субсидии.

Данните в табл. 6 показват, че трите стопанства са получили най-ниски субсидии на декар. Същевременно при останалите шест стопанства е реализирана печалба и то в значителни размери.

Значителна е печалбата в следните стопанства: С-01, Д-03 и Д-04 (табл. 7). При тези стопанства е голям както абсолютния размер на печалбата, така и относителния, определен като съотношение *печалба/приходи и печалба/*

Таблица 5

Table 5

Производителността на труда / Dairy Farm Labor Productivity

Области / Areas	Брой крави в едно стопанство Number of cows per holding	Производителност на труда, лв./зает Labor productivity/ BGN/employed
Пловдив / Plovdiv	24	7700
Смолян/ Smolyan	13	8514
Стара Загора/ Stara Zagora	8	4613
Кърджали/ Kardzhali	25	9786
Хасково / Haskovo	29	10343
Пазарджик/ Pazardzik	20	10821
Южен Централен район South Central Planning Region	21	9556

*Данните са от анкетно проучване, направено в области в ЮЦР.

Източник: Дисертация на тема: „Състояние на специализацията на стопанствата в млечното говедовъдство на примера на ЮЦР”. Автор: Керанка Недева / Source : Dissertation: "State of particular. The holdings in milk cattle farming of the example of South Centr

приходи с включени субсидии.

Ефективността, изчислена на база печалба върху приходи без субсидии е 50% за стопанство С-01, 66% за стопанство Д-03 и 67% за стопанство Д-04. При втория вариант на изчисляване на ефективността (като съотношение печалба/ приходи с включени субсидии) се получават следните резултати: при стопанство С-01 - 45%, при стопанство Д-03 - 50% и при стопанство Д-04 също 50%. Високата печалба при тези стопанства се дължи на размера на получените приходи, които при тях са най-високи (табл. 6).

Високите приходи са обусловени от две причини. Първата е свързана с реализацията на продукцията (произведено мляко). И при трите стопанства почти 100% (при С-01 - 87%, а при останалите 100%) е реализирано чрез директни продажби при цени съответно 0,70 и 0,80 лв. за литър. Втората причина е свързана с получените субсидии. И трите стопанства са получили сравнително високи субсидии.

➤Проблеми пред ППС

Първият и най-съществен проблем пред полупазарните стопанства е този, че техните ферми се намират в очертанията на населените места. Това ограничава техния размер до 5 бр. крави от гледна точка на изискванията за опазване на околната среда. В тази връзка пред тях стои дилемата: да изнесат своите ферми извън населените места, да ги

преструктурират или да ги закрият.

На зададения въпрос: „Как биха постъпили?“, стопаните от района на Драгоман категорично заявяват, че няма да изнесат фермите извън населените места поради нуждата от много средства, за да се изградят отново необходимите постройки. На второ място посочват не подходящата инфраструктурата и на трето място необходимост от денонощна охрана на фермата. Като резултат от отговорите на въпроса може да се обобщи, че ако не отпадне тази забрана, те ще закрият млечните ферми и ще преустановят да се занимават с животновъдство. Стопаните от района на Сливница отговарят, че са склонни да преструктурират своето производство като се насочат към млечното овцевъдство, за да могат да осигурят поминък и прехрана на семействата си.

Вторият проблем, който засяга полупазарните стопанства, е свързан с финансовата подкрепа от държавата. В тази връзка стои въпросът как се използват възможностите по отделните мерки за подпомагане. Направеното анкетно проучване показва, че всички стопанства са получили директни плащания за единица площ. По останалите мерки, положението е коренно различно. По мярка 112 „Създаване на стопанства на млади фермери” кандидатства само един от стопаните и то неуспешно, а двама заявяват, че ще направят опит да кандидатстват.

Таблица 6

Table 6

Брутни приходи / Gross Revenue

Стопан- ства Farms	Приходи, лв. Revenue, BGN						Продажби, в т.ч. : Sales including			Субсидия Subsidy		Брутни приходи вкл. субсидии Gross income including subsidy	
	Мляко - мандри Milk - dairies		Общо Total	Директни продажби Direct sales		Общо Total	Общо, BGN Total, лв.	Мандри, % Dairies, %	Директни продажби Direct sales, %	лв. BGN	% %		
				Мляко Milk									Агнета Lambs
	Крави Cows	Овце Sheep		Крави Cows	Овце Sheep								
C-01T	3000	2400	5400	5250	12000	18000	35250	40650	13	87	4000	10	44650
S-01T													
C-02П	460	0	460	21850	0	0	21850	22310	2	98	6192	28	28502
S-02P													
C-03П	0	0	0	19000	0	0	19000	19000	0	100	3600	19	22600
S-03P													
C-04T	7566	0	7566	585	0	0	585	8151	93	7	3400	42	11551
S-04T													
Д-01T	20025	0	20025	0	0	0	0	20025	100	0	11000	55	31025
D-01T													
Д-02T	6650	0	6650	0	0	0	0	6650	100	0	3400	51	10050
D-02T													
Д-03П	0	0	0	31200	0	0	31200	31200	0	100	10000	32	41200
D-03P													
Д-04T	0	0	0	8800	5400	7200	21400	21400	0	100	7400	35	28800
D-04T													
Д-05T	21150	0	21150	0	0	0	0	21150	100	0	800	4	21950
D-05T													

Източник : Собствени изчисления

Таблица 7

Table 7

Икономическа ефективност на фермите / Economic Efficiency of Farms

Стопанства Farms	Брутен марж, лв. Great Margin, BGN	Субсидии, лв. Subsidies, BGN	БМ +субсидии+а гнета GM+Subsidie s+lamb's revenue	Постоянни разходи, лв. Fixed costs, BGN	Печалба, лв. Financial result, BGN	Печалба приходи, % Ratio Result/ Revenue, %	Печалба/приходи, вкл. субсидии, % Ratio Result/Revenue Incl. Subsidies, %
C-01T	6950	4000	28950	8760	20190	50,00	45,00
C-02П	15410	6192	21602	12340	9262	42,00	32,00
C-03П	13300	3600	16900	9360	7540	40,00	33,00
C-04T	2301	3400	5701	6280	-579	-7,00	-5,00
Д-01T	6675	11000	17675	9760	7915	40,00	26,00
Д-02T	950	3400	4350	6480	-2130	-32,00	-21,00
Д-03П	17550	10000	27550	6880	20670	66,00	50,00
Д-04T	6030	7400	20630	6280	14350	67,00	50,00
Д-05T	3760	800	4560	6680	-2120	-1,00	-10,00

Източник : Собствени изчисления

По мярка 141 „Подпомагане на полупазарните стопанства”, която директно засяга наблюдаваните стопанства, също не кандидатства никой от собствениците на стопанства.

Причините за това могат да се търсят в няколко направления. На *първо място* посочената вече причина, че стопанствата се намират в населените места, което създава у собствениците известна несигурност за тяхното съществуване. На *второ място* могат да се поставят изискванията за кандидатстване по тази мярка - някои от които са неприемливи, като: стопанството им да не е съсобствено с друго лице; нито една от отглежданите култури да не надвишава 85% от икономическия размер на стопанството; кандидатите да са до 60 години и др. На *трето място* - недостатъчно познаване на тази мярка.

Мерките, свързани с агро-екологичните плащания (211 и 212), също не се познават от по-голямата част от собствениците и по тази причина не са кандидатствали.

Третият проблем, който се поставя от собствениците на полупазарните стопанства, е необходимостта от обучение. Като се има предвид, че над 90% от тях нямат селскостопанско образование, е необходимо да бъдат подпомогнати и в тази насока.

Заклучение

Анализът на дейността на наблюдаваните стопанства дава възможност да се направи *извода*, че при добра организация на производството и прилагането на подходяща пазарна стратегия, ППС могат да бъдат ефективни и да продължат да се развиват в малки пазарни стопанства. Основната задача, която стои пред тях, е да *модернизират своята дейност, за да отговорят на изискванията за производство на качествено мляко.*

Размерът на стопанствата не е единствения и основен фактор за постигане на ефективно производство. Необходимо е той да бъде съчетан с останалите фактори на производство:

- използване на подходящи породи с генетични заложи за висока млечност;
- осигуряване на ритмично и балансирано хранене, съобразено с изискванията и генетичните възможности на породата;
- възпроизводството на стадата да се извършва с проверени и качествени животни;

➤ да се прилага подходящ начин на отглеждане на животните за предпочитане е оборно пасищно;

➤ да се използват доилни агрегати и хладилни вани, за да може да се отговори на хигиенните изисквания.

Необходимо е провеждане на специална политика, свързана със запазването на полупазарните стопанства и постепенното им интегриране в пазара като пазарни.

Тези реалности налагат ППС да се подпомогнат, за да могат поне част от тях да модернизират своето производство и повишат категорията си (т.е. да отговорят на изискванията за производство на качествено мляко). За да се постигне това, е необходимо да се направи следното: фермерите могат да бъдат подпомогнати *чрез обучение* (провеждане на специализирани курсове), за да могат да се запознаят с различните мерки и как да кандидатстват по тях. За да се интегрират в пазара, трябва да се потърсят начини за подпомагане на ефективни пазарни стратегии, за да може фермерите реално да се възползват от тези средства (т.е. те да бъдат усвоени). Това зависи от желанието и активността на самите фермери, както и да се търсят начини за стимулиране на излизането им на пазара с обща търговска марка „свежо прясно мляко” с гарантирано качество и произход. Приоритет на държавните институции трябва да бъде *стимулирането на фермерите да търсят и да покриват изискванията, свързани с хранителната сигурност.* Съчетано с добър маркетинг и налагане на марката „Свежо мляко” да се осигурят високи изкупни цени на суровото мляко. От анализа е видно, че те са един от основните фактори за постигане на ефективно производство.

От гледна точка на нормативната уредба трябва да се потърси възможност за коригиране на наредбата (която ограничава стопаните да отглеждат до 5 крави в очертаванията на населените места). При запазване на тази наредба е възможно голяма част от стопаните да пристъпят към ликвидация на своите ферми, което ще се отрази неблагоприятно върху добива на мляко в страната.

За решаване в дългосрочен план на проблемите свързани с ППС да се разработи национална програма за подпомагане на ППС с цел повишаване на тяхната пазарна интеграция и покриване на изискванията, свързани с хигиената на млякото и отглеждането на животните. Освен това, на тези стопанства, които не могат да се

справят със завишените изисквания, да се даде шанс да се реструктурират в друг традиционен отрасъл – млечното овцевъдство.

ЛИТЕРАТУРА

1. Н е д е в а, К., Дисертация на тема: „Състояние на специализацията на стопанствата в млечното говедовъдство на примера на ЮЦР”.
2. Н и к о л о в, Д. и кол. (2010). „Пазарно управление на земеделски стопанства”, двустранен проект с Р Македония, ИАИ, С.
3. D r i e s, L., T. R e a r d o n, J. S w i n n e n (2004). The Rapid Rise of Supermarkets in Central and Eastern Europe: Implications for the Agrifood Sector and Rural Development. *Dev. Policy Rev.*, 22(9): 525-56.
4. G o e t z, S. J. (1992) A Selectivity Model of Household Food Marketing Behavior in Sub-Saharan Africa. *American Journal of Agricultural Economics*, 74, pp. 444-452.
5. H e n r i k s e n, I. (1999). Avoiding lock-in: Co-operative creameries in Denmark, 1882-1903. *European review of Economic History* 3: 57-78.
6. H o b b s, J. E. (2004). Markets in metamorphosis: The rise and fall of policy institutions. Role of institutions and rural markets. Van Huylenbroeck, G., W. Verbeke, and L. Lauwers, Role of institutions in rural policies and agricultural markets (eds). Emerald Group Publishing, 2004: 199-210.
7. P e r r i e r - C o r n e t, P. and M. A u b e r t (2009). “Is there a future for small farms in developed countries? Evidence from the French case”, 111th EAAE-IAAE Seminar: “Small farms: decline or persistence ?” University of Kent, Canterbury, UK 26-27 June 2009.
8. R e a r d o n, T. (2006). The rapid rise of supermarkets and the use of private standards in their food product procurement systems in developing countries. In: Ruben, R., Slingerland, M. & Nijhoff, H. (eds.) *Agro-food chains*

and networks for development, pp. 79-105. Springer, Netherlands.

9. S w i n n e n, J. (2005). When the market comes to you or not. The Dynamics of Vertical Coordination in Agro-Food Chains in Europe and Central Asia. Washington DC: The World Bank.

Marketing Adaptation Strategies for Semi-subsistence Dairy Farms

M. MLADENOVA, D. NIKOLOV, O. BOUKLIEV
Institute of Agricultural Economics - Sofia
(Summary)

Farmers in Central and Eastern Europe (CEE), especially semi-subsistence farms (SSFs) must take several decisions related to their income. Often they are not viable from an economic point of view, but continue to exist. The reasons for their persistence can be taken that these farms play an important role for rural households in terms of providing food and shelter during economic crises during the transition from central to market economy. Continuing debate on what may turn the SSFs in profitable marketing oriented holdings.

The aim of this paper to examine the status and prospects of semi-subsistence farms with dairy cattle-oriented in terms of their marketing strategy for adaptation. Data is based on a survey carried out within the project “Socio-economic sustainability of semi-subsistence farms”, at the Institute of Agricultural Economics (IAE). An economic analysis of farms in terms of their ability to transform into market holdings as follows indicators: number of cows milk yield average, average purchase price of milk, labor productivity, variable costs, gross margin and profit.

Key words: gross margin, cost efficiency, semi-subsistence farms, market diversification

Статията е постъпила в редакцията на 17.05.2010 г.